

A VÉRES SZOMBAT EMLÉKMŰVE

„Aki nem szorongott ott a drótrács mellett, az építkezés tövében, amikor megszólalt a géppisztoly meg a géppuska, az nem ismeri azt a félelmet, borzalmat, azt a kiabálást, ordítózást, ami ott volt, az nem tudja a rengeteg vért, azt a nagy mentővisítózást... Aki ezt nem élte át, az tényleg nem ismeri... Egy szerelmet is meg kell élni, nem? Arról nem lehet a más nevében beszélni... Én ilyenek gondolom a sortűz emlékművét is. Akármilyen nagy művész volnék, nem mernék nekifogni, ha nem lettem volna ott.” (Sajgál Attila nyugdíjas vámtiszt, a karhatalmista sortűz idején másodikos gimnazista, az események után negyvenöt évvel a tucatszámú megkérdezett közül egyedül (!) vállalta a nyilvánosság előtt is a nevét.)

„Hagyták volna meg a régi szökőkutat... De hát akik dönthettek, azok ide tették. Mint régen, a szovjet hősi emlékművet. Akkor se kérdezett meg bennünket senki, egyszerű városlakókat, kell-e... Ha nem lenne most itt ez az emlékmű, legalább lenne egy kis víz a városközpontban. (Hetven év körüli kiszolgált katona, aki az ÁVH-tól történt leszerelése után az üvegyárban csinált karriert, a szakszervezet élén, s mindig segített újságírói munkámban. Most lebeszélne a cikkírásról. „Minek az neked, ott van és kész, olyan, amilyen, kell neked a baj? Hátat fordítanak a még meglévő szimpatizánsaid is” – mondogatja kitartóan és úgy vélem: őszinte aggodalommal. Az eszem igazat ad, én is tudom – sőt jó ideje a bőrömön érzem –, Salgótarjában élünk, a kendőzetlen, nyílt beszéd az 1956. december 8-i sortűz-témában a mi köreinkben nem szokásos, vagy ha mégis, valóban lehetnek nem kívánatos következményei. De hát én olyan vagyok, mint a kisgyerek: nem a másén, a magam kárán tanulok.)

„Hova repül az a madár? Maga tudja? – próbál humorizálni a negyven körüli, szókimondó, vidám asszonyság. – Mit néz? Maga szerint nem olyan, mintha repülni akarna?... Tudja maga is, hogy nem idevaló ez a szobor. A parkban sétáltatott kutyák mind lepisilik... Pedig úgy szép magában!... De emlékmű... A temetőben lenne a helye.”

„Aki ezt a szobrot csinálta, az hülye volt – jelenti ki kerek perec a hajdani elhárító osztály határőr századosa, aktív munkáspárti szimpatizáns. – Ez nem mártír. Ez egy akasztott ember... Egyszer valaki viccből zakót akasz-

tott a nyakába. Ezzel fejezte ki a véleményét... Ne csodálkozzon! Itt a téren lóttek, és nem akasztottak. Itt tömeg volt. A szobrásznak is ezt kellett volna megmintáznia.”

„Nekem nem tetszik ez a szobor. Látom, értem, mit ábrázol, és mégsem tetszik. Mert ott magasodik előtte egy hatalmas betontömb, ami előtt a szoboralak meghajol. Miért? Mi célból? Mit jelképez az a betontömb? Számomra ez titok maradt... Ezt nem tudom megfejtetni... Mi előtt hajlik meg a Krisztus-szerű, megfeszített férfit?” (A vállalkozó az előző rendszerben egy forgalmazó cég igazgatója volt, látványosan együttműködött ugyan a kommunistákkal, de elkötelezetten nem állt közéljük; legfőljebb a hasznot fölözte le. Most a jobboldalon politizál, és az új civil szerveződések vezetője, népszerűsítője.)

„No comment – hátrítja el érdeklődésemet a rendszerváltás után évekig elszántan liberál-politizáló gépkocsivezető. – Semmit nem lehet úgy megcsinálni, hogy mindenki elégedett legyen vele. Annak idején én láttam az emlékműterveket a József Attilában. Ki voltak állítva a művelődési központban, mindenki megnézhetette. Az emberek szavazhattak, melyik tetszik a legjobban. Ennél demokratikusabban már nem lehet emlékművet állítani.”

TŰNT IDŐK NYOMÁBAN

„Piros vér folyik az utcán... Sebesültek és halottak. Munkások, asszonyok, gyermekek az áldozatok... Miért?... miért... miért? – száguld, rohan a kérdés, a vád, a gyöttelelem. Ki a felelős? – csattan a hang. Miért nincs már nyugalom? Miért kell rettegve gondolni az éjszakára, a holnapra? Miért fél egymástól két ember, ha az alkonyati utcán találkozik?”

Ezekkel a zaklatott és felzaklató mondatokkal irányítja a figyelmet a Nógrádi Népújság 1956. december 12-én megjelent Vádirat helyett című publicisztikája arra a megmagyarázhatatlan szörnyűségre, amely a december 8-i salgótarjáni sortűz elnevezés alatt vonult be a magyar történelembe. A cikk rögtön a fejléc alatt olvasható. A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Nógrád Megyei Tanács közös lapja nem egyszerűen csak keresi a felelősöket, hanem meg is találja, főként azokban a személyekben, akik a forradalom megyei szerveinek és szervezeteinek valamilyen szintjén aktívan dolgoztak, akik egy demokratikusabb, szebb és boldogabb életet álmodtak a szovjet mintájú „paradicsom” helyett. Konkrétan meg is nevezi a legbefolyásosabbakat (akiket aztán később, maradjanak vagy meneküljenek, a megtorlás idején súlyos börtönbüntetésre ítélnék). Kellettek (akkor is) a bűnbakok.

Az említett írás mellett van egy másik, az MSZMP ideiglenes központi bizottságának határozata az „ellenforradalom” okairól és előzményeiről. A kettő együtt lenyűgöző harmóniát alkot. Világos és egyértelmű az üzenetük: nincs helye a további alkudozásnak; vagy beadják a derekukat a tömegek, az őket képviselő munkás- és üzemi tanácsok, vagy kő kövön nem marad. Persze, ami a salgótarjáni Vásártéren történt, az azért minden jobb érzésű embert meglepett, még azokat is, akik előre kitervelték – azt az „icipici” tömegbe lövöldözést. Nem igazán mérték fel előzetesen, hogy kiknek a kezébe adják a félelmetes fegyvereket. A pufajkások többsége ugyanis tanulatlan és brutális lelkületű, a legrosszabb proli-gyökerű, csak magát néző ember volt. Városszerte beszéltek, hogy éjt nappallá téve isznak, a vezérükkel az élen, aki ráadásul még valamiféle nőhöz is eljár a szolgálat leple alatt (később maguk a pufajkások sem tagadták, hogy parancsnokuk azért nem volt jelen a sortüzeknél, mert éppen pásztorórán járt; meg is lett érte a jutalma: a magyar börtönhálózat országos parancsnokának nevezték ki; s nyilván nincs összefüggés a dicső múlt és a szörnyű jelen között, de szűkebb családjában most akad olyan szeszakázán, félgárgyult férfiú, aki nem találta meg a helyét az új rendszerben, s piaci trógerolásból és kukázásból él).

„A szombati szörnyű tragédiával kapcsolatban a kivizsgálás folyamatban van. Amint erről a valóságnak megfelelő, az események részleteire is kiterjedő képet kapunk, azonnal közöljük olvasóinkkal” – olvashatjuk a már idézett cikkben. Nos, azóta is várjuk ennek az ígéretnek a valóra váltását. Egyelőre (?) mindhiába. Akik válaszolhatnának, azok már a sírban, vagy új pártban politizálnak, avagy elővigyázatosan szürkén, netán színt váltva megbújnak, miközben fiaik és leányaik – ugyancsak felfoghatóan – egészen más valóságok felé tájékozódnak. Pedig több költőnk tollán is megszületett a gondolat, amit – emlékezetem szerint – a legegyszerűbben és a legközismertebben Illyés Gyula fogalmazott meg: úgy gondolta, hogy aki ki mondja a rettenetet, az fel is oldja egyben, vagyis lelki megkönnyebbüléshez jut... Tényleg olyan szörnyen nehéz az igazság kimondása, a nyilvános bocsánatkérés?... Olyan nagy ár lenne (ez az őszinteség) az őszinte megbocsátáshoz?

De hát tudjuk: aki hazudik, az nem hagyja abba. Ezzel az esettel is így történt: dőlt a hazugság... harmincvalahány éven át. Az első hamisítványok közül íme egy „gyöngyszem”, szintén a megyei lapból, a december 13-i számból: „Több bejelentés érkezett salgótarjáni és vidéki dolgozóktól, akik elmondották, hogy december 8-án provokátorok két kézigránátot dobtak a karhatalmi alakulatokra, és géppisztolyból és golyószóróból tüzet nyitottak a megyei rendőrkapitányságra...”

A Nógrád Megyei Levéltár kiadásában 1996-ban megjelent írásos dokumentumokra épülő könyv, az *1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára* már a valóságnak megfelelően ír a véres eseményről: „A hajnali órákban Steigerwald Ottó, a megyei munkástanács elnökhelyettese, néhány személlyel Budapestre utazott, hogy részt vegyen a... munkásküldöttek országos értekezletén... Hajnalban Házi Sándor vezérőrnagy parancsára egy pufajkás alakulat Kisterenyén letartóztatta Gaál Lajos tröszt munkástanácstagot (Gaál – saját elmondása szerint – ily nemes egyszerűséggel írta a nevét – S. L.) és Viczián Tibort, akit 1950-ben egy koncepció per keretében 12 évre ítélték el... Gaál és Viczián őrizetbe vételéről már a kora reggeli órákban értesültek az üzemek és a bányák munkástanács-vezetői. A megyei munkástanács elnöke, Szabó Ervin munkahelyén, a nagybátonyi szolgáltató vállalatnál értesült a történekről. Telefonon felhívta a kisterenyei bányaüzemet, ahol Czéki László közölte vele, hogy a kisterenyei bányászok Salgótarjába akarnak menni... Szabó ellenezte ezt a lépést... A tüntetők 9 órától folyamatosan érkeztek a főosztály elé... Tizenegy órára már mintegy 3–4000 fő gyűlt össze. Elfoglalták a rendőrség és a megyei tanács előtti útszakaszt és a járdát. Hangzatos jelszavakat kiabáltak és követelték a letartóztatottak szabadon bocsátását, a szovjet csapatok kivonását, és hangoztatták, hogy nem ismerik el a Kádár-kormányt... Ebben a feszült helyzetben dördült el a megyetanács előtt egy, vagy több karhatalmista gépisztolya, majd ezt követően dobta el Ferencz István AKÖV-garázsmeister a nála lévő gyakorló hanggránátot a tanácsépület előtt álló karhatalmisták mögötti füves területre azzal a szándékkal, hogy a további lövöldözést megakadályozza... Arra a kérdésre, hogy ki vagy kik adták ki a tűzparancsot nem lehet egyértelmű választ adni. Ha volt egyáltalán parancs... Ami viszont tény. A sortűz következtében 27 személy halt meg. Velük együtt összesen 135 halottat és sebesültet szállítottak be a bányai kórházba, de közülük nem volt szovjet katona és karhatalmista. A műtétek alatt és után 19-en vesztették életüket. Összesen tehát – az eddig előkerült források alapján – az állapítható meg, hogy 46-an, 33 férfi és 11 nő és 2 fiúgyerek halt meg a sortűz következtében.”

„A lövöldözés mindössze néhány percig tartott – írta a *Nógrád megye története 1944–1962* című monográfiájában Jakab Sándor, aki megyei politikai vezetőként és jelenlevőként aktív résztvevője volt az eseményeknek, majd később évekig első titkárként dolgozott a megyei pártbizottság élén –, de 80-nál több halálos áldozata volt.” Van, aki szerint még ennél is többen haltak meg a pufajkás sortűzek (mert két tárat lőttek ki egymás után) következtében. A salgótarjáni tanács vezető anyakönyvvezetője, Faragó Lászlóné

131 elhalálozott papírjainak a kiállításáról tett említést férjének. Idejét lekötötte, idegeit megviselte a munka, s január közepén pedig, átszervezésre hivatkozva, már el is bocsátották az állásából, talán azért, hogy senki ne emlékezessen azután pontosan a történetekre. (Íme az elbocsátásról szóló második levél részlete: „Tárgy: Faragó Lászlóné szül. Szoldán Éva vezető anyakönyvvezető múlt évről elmaradt fizetéses szabadságának megváltása... az 1956. évi fizetett szabadságából ki nem vett 7 napi fizetett szabadságának a MT. V. 102. §. /2/ bekezdése alapján pénzbeni megváltását rendelem el... Megokolás: Így kellett határoznom, mert nevezett az elmúlt évben részére járó 17 nap fizetett szabadságából 7 napot az anyakönyvvezetői teendők folyamatos ellátása miatt indokoltan nem tudott szabadságon tölteni...”)

Érdemes tovább idéznünk Jakab Sándor már idézett könyvéből, hogy a ma olvasója emlékezessen, vagy éppen – az azóta felnőtt generációkra gondolva – megtudhassa, miféle agymosás zajlott az 1989–90-es rendszerátvitel előtt, a szocializmus mindenkit legyőző, melldöngető évtizedeiben. A történeti munka az 1970-es évek elején került ki a nyomdából, s ekképpen láttatja a december 8-ai eseményeket: „A tüntetés résztvevőit a Belügyminisztérium salgótarjáni képviselője, majd egy honvéd vezérőrnagy felszólította, hogy követeléseiket 5 tagú bizottság útján terjesszék elő. Ugyanezt megismételte az időközben a városba érkező szovjet katonai egység parancsnoka is. Erre a munkástanács tagjai és a tüntetést szervező ellenforradalmárok közül néhányan előreléptek, hangosan szidalmazták, majd a két parancsnok felé köpködtek. Hasonlóan viselkedtek a felsorakozott karhatalmistákkal szemben is, sőt azok fegyvereit is igyekeztek megszerezni. Ugyanakkor ’foglald el az épületet, nem mer lőni!’; ’vegyétek el tőlük a fegyvert!’ és más ilyen ’harcra buzdító’ kiáltással provokálták a híveiket a fellépésre. Az ellenforradalmárok a karhatalmisták türelmét gyengeségnek minősítették és megrohmozták őket. Miközben folyt a birkózás a fegyverekért, Ferencz István, a MÁVAUT garázmestere kézigránát dobott a társaik segítségére siető karhatalmisták közé, melynek repeszzeitől többen megsebesültek. A kézigránát robbanása után a karhatalom tagjai és a szovjet katonák riasztólövéseket adtak le. Amikor azonban a tömeg soraiból már tüzeltek rájuk, önvédelemből viszonozták azt.” – Ebből a „hasraütésből” csak azt higgyék el, hogy az emberek utálták, sőt gyűlölték a velük szemben egységfrontot felállító kommunistákat, legyenek azok magyarok vagy szovjetek, és nem voltak hajlandóak velük tárgyalni. De itt és ekkor valójában és elsősorban nem is az ellenszenv miatt nem tárgyaltak, hanem annál az egyszerű oknál fogva, hogy igazi tárgyalóképes vezetőik nem voltak a helyszí-

nen, hiszen a további tennivalók céljából Budapestre utaztak, vagy, mintegy rosszat sejtve, igyekeztek – mint Szabó Ervin is – visszatartani a térre még meg nem érkezett munkásokat.

DEMOKRATIKUS BUKTATÓK

Egy ideszármazott ember agyában fogant meg először, hogy legyen emlékmű 1956. december 8-a áldozatainak a szörnyű tett helyszínén. Ennek a gondolatnak a születése is – mint anyai másé – a véletlenül múltott.

– Édesapám szerette hallgatni a rádiót, és ő hallotta, hogy a Történelmi Igazságtétel Bizottság Budapesten emlékművet állít az '56-osoknak – emlékezik vissza 1989 kora őszére Fancsikné Csaba Mária, aki tanárnóként egy személyben a palóc táj szerelmese, festője, rajzolója, fotográfusa és környezetvédője, s akkoriban a Magyar Demokrata Fórum színeiben politizált; Pécsről került Salgótarjánba. – Ez adta az ötletet. Gyorsan beláttam, hogy ez csak széles körű összefogással válhat valósággá. Felhívást adtam fel tehát a megyei újságban 1989 utolsó heteiben, az MDF nevében. Öröm volt látni, milyen sokan álltak az ügy mellé. Brunda Gusztáv népművelő cikket is írt a *Palócföld* című folyóiratban, dr. Várkonyi József jogász és kereskedelmi szakember, aki később a megyei közigazgatási hivatal vezetője lett, mindenütt megemlítette. Pártbéli társaim: Leukó Albert a szobrászok körében tájékozódott, dr. Szabó Sándor ügyvéd a törvényesség lehetőségeit járta körül, Deme Attila, egykori '56-os nemzetőr a külföldi ismerősökkel tartotta a kapcsolatot. Megragadtunk minden kínálkozó lehetőséget a gondolat népszerűsítésére. Még a focimeccseken is bemondattuk. Számomra nagyon fontos volt. Az események ugyanis mély nyomot hagytak bennem. Ott laktunk a Vásártéren, ahol a szörnyűség megtörtént. Jól emlékszem. De nem is a menekülő embereket látom magam előtt, hanem a hangokat. Borzalmas... Délután bementem a férjemhez a kórházba, dolgozott, láttam az udvaron a sok kiterített halottat, a sebesülteket.

– Ön tett javaslatot az emlékműre, ön vezette hónapokon keresztül az emlékmű alapítványt. Aztán, amikor a terv a megvalósítás útjára lépett, lemondott. Miért hátrált meg?

– Nem meghátráltam, hanem egyszerűen elegendő lettem az egészségből. Sokkal nehezebben ment előre a dolog, és sokkal több vitával járt, mint amennyire akár csak gondolatban is számítottam. Szabó Tamás megkapta a megbízást, láttam, sínen van a dolog, kiszálltam. Kun Zsuzsa akkor már városi önkormányzati képviselő volt... A részvételem nehézkessé tette volna az ügyintézését...

Fancsikné Csaba Mária finom lelkületű asszony; óvatosan fogalmaz, véletlenül sem sértene meg senkit. Nem vagyunk egyformák, amivel arra kívánok rámutatni, hogy az emlékmű alapítvány kuratóriumának működése alatt számos sérelem született, igazi adok-kapok zajlott, oda és vissza. Olykor még azok sem értettek egyet, akik különben azonos politikai platformon álltak. 1956 utólag alaposan szembeállította az embereket. Családi kapcsolatok lazultak meg, barátságok mentek tönkre csak azért, mert a „sajnálatos eseményeket” a többség már nem akarta „ellenforradalomnak” látni, vagy azért, mert egyesek szimpla „népfelkelésnek” értékelték azt, ami „forradalom és szabadságharc” volt. A szervezők számára ez jelentette az első komolyabb kudarcélményt. Addig ugyanis úgy gondolta mindenki, hogy szent az egyetértés. De most maguk az ’56-osok sem gondolkoztak azonosképpen. Ráadásul az ellentéteiket még szitották is, legfőképpen azok, akik korábban besúgták, leköpték, megalázták őket, és ezért a kádári hatalomtól különféle elismerésben, előnyben részesültek.

A második kudarc akkor következett, amikor egyéni közadakozásból alig-alig futott be pénz. Eredetileg ugyanis elsősorban magukkal a szenvedőkkel, illetve leszármazottaikkal, vagyis az emberek társadalmi összefogásával építették volna fel az emlékművet. De hát milyen is a magyar virtus? Mária Teréziának is megmondták nemes uraimék: életüket és vérüket áldozzák... csak a jószágaikat ne kérje. Hát ilyen kedvvel adakoztak a magyar – konkrétan a salgótarjáni – emberek a közelmúltban is! Persze jött azért pénz innen-onnan, még Amerikából is, csakhogy egy komoly szoborkompozíció milliókba kerül. Ha a kezdeti elakadások nem nyúl cége zsebének mélyére például a Salgótarjáni Vasöntöde és Tűzhelygyár élén álló Gressai Sándor, és nem akadnak követői, például az Öblösüveggyár vezetője Kazinczy Gyula, akkor bizonyára másképpen alakult volna ez a történet is.

A harmadik nem kívánt tapasztalat akkor szakadt rá a szervezőkre, amikor a pályázatra érkezett emlékműtervek között kellett döntenet. Az utolsó körben ketten maradtak: a Balassagyarmatról elszármazott Párkányi Péter és a Salgótarjából szintén a fővárosba került Szabó Tamás. Pár közönség-szavazattal Párkányi Péter kapott többet, de a döntéshozók Szabó Tamás tervét látták alkalmasabbnak. Ezt a döntést egyesek arra használták fel, hogy nagy csinnadrattát keltettek újból egy már-már csitulni látszó régi, megyeszékhelyi versengés, a Salgótarján–Balassagyarmat ellentét körül.

1989 őszén, amikor az 1956. december 8. Emlékmű Alapítvány megalakult, még semmiféle látható emlékjele nem volt a téren történeteknek. A megyeháza falára – amely láthatta a sortüzeket – csak 1989. december 8-ára

csavarozták fel az emléktáblát, még a letűnt rendszer hivatalossága, konkrétan Salgótarján Város Tanácsa megbízásából, tűzoltómunkával, eleget téve a rendszerváltó közhangulatnak. A tábla ezt hirdette: „Az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűz áldozatai emlékére.” (Azóta sok változás történt. A helyen a 90-es évek közepe óta Asszonyi Tamás szép bronzplasztikája, *Az emlékezés fája* látható. „1956-ban ebben az épületben alakult meg a Nógrád Megyei Nemzeti Bizottság és a Nógrád Megyei Munkástanács. Dicsőség a forradalom hőseinek” – olvashatjuk a fát ölelő bronzszalagon. A Pofosz Nógrád Megyei Szervezete, Nógrád Megye Önkormányzata és Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata 1998-ban ez alatt helyezte el nagyobb méretű emléktábláját úgy, hogy a fa fő gyökere beleér a táblába, amely felsorolja azoknak a megtorlásban kivégzetteknek a neveit is, akik Nógrád megyében fejtették ki tevékenységüket. Szövege a következő: „Az 1956-os forradalom és szabadságharc ismert és ismeretlen Nógrád megyei mártúrai emlékének – Alapi László, Geczko István, Hadady Rudolf, Hargitai Lajos, Pálinkás Antal honvéd őrnagy.”)

Az emlékmű alapítvány hat Nógrád megyei – itt született, vagy még ma is itt élő, jobbára fiatal – szobrászművészt hívott meg a pályázatra. A már említett Párkányi Pétert és Szabó Tamást, valamint Csemnitzky Zoltánt Balassagyarmatról (aki huzamosabb külföldi útja miatt végül nem vett részt a versengésben), Bobály Attilát Somoskőről (egyébként vele egyes MDF-es helyi politikusok előzetesen is tárgyaltak), Molnár Pétert Somoskőújfaluból és Kicsiny Miklóst Budapestről.

A bíráló bizottságot Prokay Gábor, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus osztályvezetője – akit szintén szoros szálak fűznek a nógrádi megyeszékhelyhez – szervezte meg. A művész és műkritikus szakértők a következők voltak: Fekete Tamás, Janzer Frigyes, Marosits István, Paulikovics Iván és Gaál Anna. Több fordulóban mondtak véleményt. Megszavaztatták a közönséget, a városlakókat is. A szakzsűri végül Szabó Tamás alkotása mellett tette le a garast, noha az emberek – s erre már utaltunk, nem egységesen emlékeznek rá az emlékmű születése körül bábáskodók – egykét tucatnyi különbséggel Párkányi Péter elképzelését tartották a legsikerültebbnek. (Emlékezetét egyik oldal sem tudta dokumentumokkal alátámasztani, így azt az emlékezést fogadtuk el, amelyiket az egyszerű többség vallott.)

Jól tudjuk: ízlések és pofonok különbözőek. Ezt támasztották alá az alapítványi ülések is. Az utolsók egyikéről – amely akár mintának is tekinthető a rész- és hangvétel tekintetében – így tudósított az *Új Magyarország* 1991. augusztus 22-i számában (gáspár):

„Párkányi Péter kétalakos bronzplasztikája a megyei tanács épületével szemben lévő téren, enyhén megemelt, természetes dombon, drapérián álló, életnagyságú férfi figura, emeli, tartja lehanyatló társát... Szabó Tamás hat méter magas, fekete gránitlapokkal burkolt obeliszk előtt – rajta az 1956-os felirat – 220 centiméteres figurát képzelt el. Az előrehajló figura az obeliszkről lehulló drapériát tartja. A második fordulóban, az átdolgozott alkotásokat értékelve, az ítések arra a megállapításra jutottak, hogy Párkányi Péter első fordulás munkája jobb, ám az ötlet gyakorlati megvalósítása csak a volt megyei tanács előtti kis téren érvényesülne igazán. Szabó Tamás jelentős változtatásra szánta el magát: elhagyta a drapériát... témája ugyanis közel áll(t) a budapesti Dob utca 12. alatti Carl Lutz svájci konzul tiszteletére emelt... alkotáshoz. Drapéria nélkül maradt a hatméteres obeliszk, előtte a meghajló alak, s az 1956 felirat a földre került. A zsűri az utóbbi emlékműterv megvalósítását támogatta. Ám az alapítvány Salgótarján polgárait is meg kívánta hallgatni... Mindössze tizenhatan jöttek el a nagy eseményre, eldönteni: melyik alkotást díjazza (az ötvenezres várost képviselve)... A város önkormányzatát Kenyeres István városi főépítész képviselte... ő volt az egyetlen, aki az érzelmi motivációk mellé a serpenyőbe tette az emlékműállítás nélkülözhetetlen gyakorlati megvalósításának problémáit is... a pályázatra beadott munkák nem emlékművek, 'csak' szobrok. Nem adják vissza azt, amit az alapítvány nevében visel. A jelenlévő '56-osok egyikének véleménye megerősítette a főépítészt: 'Ha lemegyek a 301-es parcellába, az ott lévő kopjafa a maga egyszerűségével százszor többet mond. Azoknak, akik ezeket a szobrokat készítették, gőzük nem volt 1956-ról, és hol van még a sortűz?... Az erre való emlékezés, emlékeztetés?' A gorgiuszi csomót Kun Zsuzsa alapítványi titkár huszáros lendülettel vágta át:

– Egyikünk sem képzett, mindannyiunkban vannak félelmek, de majd megszeretjük.”

A felkért művészek emlékműterveit a nagyközönség 1990 decemberében a József Attila Művelődési Központban kiállításon ismerhette meg. Így, ilyen demokratikus körülmények között valóban nem készült még szobor Salgótarjánban, de egész Nógrád megyében sem (s bizonyára ritka az országban, de az egész világon is). Az emlékműállítás demokratizálását a következőképpen indokolja Kun Zsuzsa, akit a Szabad Demokraták Szövetsége delegált az alapítvány kuratóriumába, s aki később Fancsikné Csaba Máriától átvette a titkári teendőket:

– Ezzel is kifejezésre akartuk juttatni, hogy rendszerváltozás történt. Korábban ugyanis a tisztségviselők, a hatalom emberei kijelöltek egy szobrászt, azzal megtárgyalták a kívánságokat, és megcsináltatták az alkotást. Mi ebben

a folyamatban szerephez kívántuk juttatni a lakosságot is, azokat, akik valamilyen formában érintettek voltak a december 8-i eseményekben. Véletlenül sem gondoltuk azonban, hogy ennyi vita, veszekedés, sértődés lesz körülötte. Rá kellett döbbernünk, hogy az emlékműállítás alapvetően érzelmi dolog, ugyanarról szinte mindenkinek más jut az eszébe. Az ember pedig nehezen viseli el, hogy a másik nem azt akarja, amit ő. Mi is nehezen viseltük a vitát, de a művészek, az érintettek, az '56-osok és úgy általában az emberek is.

RENDSZERVÁLTÓ ILLÚZIÓK

Valódi egyetértés – úgy tűnik – csak a lényegben volt: emlékművet kell állítani a helyszínen a pufajkás sortűzek áldozatainak. Ebben nemesak az érintettek és a kívül maradottak, hanem az emberekből verbuválódott pártok is – amelyek, bizonyított, nem egyenlők az őket létrehozó egyének egyszerű összegével, és nagyon meg tudják keverni az állóvizet meg a tiszta viszonyokat – egyetértettek. Ám végül úgy-ahogyan sikerült összeegyeztetni a szellemi, politikai és ízlésbeli különbségeket, de még mindig tornyosult egy próbára tevő akadály: az események színhelyén magasodott, hirderve hálát, fensőbbiséget a szovjet hősi emlékmű, melyet 1971-ben állítottak fel az előző évben lebontott szökőkút helyére. S akkoriban még erősek voltak a magyar–szovjet személyes kapcsolatok, mélyen beágyazottak a felszabadításba belemagyarázott politikai és erkölcsi ferdítések, tehát úgy nézett ki, hogy a szovjet hősi emlékművet nem lehet elmozdítani. A salgótarjániak egy jó része ugyanis a védelmébe vette; Salgótarján nem alaptalanul lett a második világháború után „kis Moszkva” (egyrészt valóban szegények, a szemérmertlenségig kihasználtak voltak a tömegek, másrészt sokaknak felejtetni és felejtetni kellett a nem éppen jelentéktelen fasiszta múltat).

Csaba László képzőművész szovjet hősi emlékműve szép, kifejező alkotás volt. Legnagyobb hibájának azt tarthatjuk, hogy kísértetiesen leképezte az egyiptomi Asszuán – ahol széles körű kommunista internacionalizmussal gát épült a Níluson – szovjet hősi emlékművét, vagyis igazából semmiféle eredetiséget nem mutatott. De hát Asszuán messze volt (és van)...

A szocializmus utolsó városi tanácsa nem döntött – bizonyára tudatosan és reálisan felmérve a korábbi nézetei és a jelenlegi helyzete közötti szakadékot – az emlékmű lebontásáról. De nem tudott előre haladni az ügyben az új városi vezetés, a demokratikusan választott önkormányzat sem. Sok-sok meddő vita sistergett az üléseken, mérgezte az emberi kapcsolatokat.

Nagyon jól adják vissza a korabeli gondolkodást és hangulatot a megyei napilap 1990 őszén publikált cikkei. A december 8. emlékmű alapítvány tájékoztató felhívása október 15-én jelent meg: „A gyászos nap áldozatainak emlékét szerény tábla őrzi, a város polgárai azonban emlékművet szeretnének, mégpedig a sortűz színhelyén. A téren most szovjet hősi emlékmű áll, melyet a tervek szerint az új köztemetőbe helyeznek át.”

Ezt nem hagyhatta szó nélkül a Magyar Szocialista Munkáspárt (ma Munkáspárt), a régi azonos nevű kommunista párt ortodox szellemű utódpártjának salgótarjáni elnöksége; már csak azért sem, mert közben valaki (az ismeretlen személy később még színre lép, és ugyanezzel a módszerrel fejezi ki különvéleményét) festékekkel mázolta össze az emlékmű alsó részeit. Az elnökség azonnal tiltakozott a Lenin téri (jó ideje már: December 8. téri) emlékmű „meggyalázása” ellen, a nagy nyilvánosság előtt, a megyei lap hasábjain. Ez a cselekedet nehezíti a demokratikus Európához való felzárkózásunkat – figyelmeztettek azok, akik egyébként soha életükben nem akartak a demokratikus Európához tartozni, sőt nagyon jó volt nekik a keleti, despotikus Szovjetunió (de hát a mai demokráciában nem igen szokták nézni, ki mit mondott vagy csinált, a „fontos”, hogy most mit mond és cselekszik; különben is, az emlékeztetést ki szokták kérni maguknak az érintettek). A cikkírók erélyesen követelték a barbár cselekedet tettescinek felderítését, továbbá az okozott kár megtérítését.

A mázólo személye nem sokáig maradt titokban. Már a másnapi *Új Nógrád*-ban olvashattuk eszme-futtatását, amely akár bírósági védőbeszédként is értelmezhető. Önként fedte fel kilétét, ami nem csoda, hiszen az egyik leghosszabb börtönbüntetést töltött Nógrád megyei '56-osról van szó. Amit akkor, illetve előtte és utána megbotránkoztatót tett, azt mindig nagyon is tudatosan cselekedte. Nyilvánvaló, hogy minden hasonlat sántít, de tette ugyanabból a kétségbeesett tehetetlenségből táplálkozott, mint a New York-i World Trade Center brutális, emberellenes lerombolása. Hiába kiabált, tiltakozott, ne bántsatok, ne bélyegezzetek meg, figyeljete az én érdekeimre is, nem volt foganatja. Lesajnálta, és legyintettek rá – akár sajnálat nélkül is. Ezt írta az október 18-i lapszámban: „Mint 'partizánparancsnok' három napig voltam szovjet fogságban. A kárpátaljai magyar nyelvű katonák által jobban megismertem a ma már széthulló szovjet birodalom népeinek nyomorát, mint önök elvtárs-urak a hazug brosúrából. Nem az elesett szovjet katonák emléke ellen tiltakozom, hanem az 1956. december 8-án lemészárolt, ártatlan emberek vérével megfestett hely közelében levő betoncsillag jelenléte ellen. S az ellen, hogy az áremelkedésekkel foltozgatott országos és megyei kasszából ne merészeljenek milliókat költeni a vörös

'szentkép' temetőbe való áthelyezésére. Nem ez fog bennünket Európához kötni... Tekintsenek vissza a negyven évre...! Kik és kik ellen követtek el gazemberségeket? Még saját pártvezéreiket és egymást sem kímélve... Az magában sohasem volt bűn – morális emberek előtt –, hogy valaki önmagát kommunistának vallotta. De a gumibottal való 'meggyőzés' már bűn... Rengeteg szenvedésem ellenére sohase legyen az elvtárs-uraknak nagyobb és nyílt ellenségük tőlem. Én csak egy lejárt idejű emlékművet rongáltam..."

Jecsmenik Andor, aki ezeket a mondatokat megformázta, valamivel több mint tizennégy évet ült a Kádár-korszak börtönében. Korábban, amikor az átalakulás miatt már lehetett szabadabban, akár meggondolatlanul is cselekedni, kalapáccsal esett neki a Kemero-vo-lakótelep csillag-pitypangos, szökőkutas kompozíciójának, amely nagyon finom művészi eszközökkel ábrázol egyfajta (mindenekelőtt kommunista internacionalista) gondolatot és szellemiséget. Alkotója, Kiss István joggal lehetett büszke rá. (Abba most ne menjünk bele, hogy olyan eszmeiséget emelt fel, amelyet ma az emberiség többsége megtagad, és zsákutcás kísérletnek tart.) Jecsmenik Andor kérlelhetetlenül kiáll és hirdeti azóta is: „Én nem hajoltam meg a betontömb előtt, akkor és most sem. Nekem a betontömb a kommunista eszmét, a kommunista hatalmat jelképezi.”

Salgótarjánban erős a régi rendszerhez, a kommunista pártállamhoz való értelmi-érzelmi kötődés. Így rengeteg illúzió lengi körül a szovjet felszabadítókat is. Ezért aztán végül is jól döntöttek azok, akiknek eszébe jutott, hogy a Lenin téri szovjet hősi emlékmű felett a végső szót maguk az érintettek mondják ki: a szovjetek.

1990 decemberében a megyei lapban jelent meg az emlékmű alapítvány tájékoztató véleménye, Nem szabad felednünk! címmel. Néhány mondatot idézünk belőle: „December 8-án Salgótarján történelmének legkegyetlenebb drámájára emlékezünk, arra, amelyet évtizedekig a hallgatás kódéba burkolt a félelem. Akik vigyázták a csöndet, úgy gondolták, ha valamiről nem beszélünk, arról elhisszük lassan, hogy nem volt... A hatalom, amely győzelemnek tekintette forradalmunk leverését, emlékművet emelt a tragédia színhelyén a 'dicsőséges felszabadítóknak'. A mai forrongó, sokat szenvedett szovjet nép (orosz, ukrán, grúz, lett, litván stb.) már nem azonosul a régi hatalmi diktatúrával. Egyetértettek képviselőik is az emlékmű eltávolításával, helyet adva majd az 1956 áldozatainak készülő új emlékműnek, amely egyszerre jelent kegyeletet, engesztelést, emlékeztést és figyelmeztetést, hogy nem szabad felednünk, mert a zsarnokság ösztöne még ott él az emberi természetben!”

A szovjet hősi emlékmű jövőjéről szóló végső tárgyalásokra – az előzetes megegyezés értelmében – meghívták a negyven éve „ideiglenesen hazánkban állomásozó szovjet katonai parancsnokság” küldöttségét, és egy, az SZDSZ-ben politizáló, gépipari technikai magyar–oroszlakos tanár tolmácsolása mellett konkrétan megvitatták velük is a helyzetet. A lebontás, az emlékmű temetői áthelyezése ellen nem emeltek kifogást. Érthetően, hiszen észérvek hangzóttak el. (Hogy aztán teljesen ugyanaz történt-e, mint amiben egyetértettek, azt nem tudjuk pontosan, illetve látatlanban állítható, hogy nem egészen.)

A vasbeton szovjet hősi emlékművet 1991-ben lebontották. Darabjait szerették volna egyben megtartani a városgazdálkodási vállalat őrzésében, de az anyag ellenállt ennek az akaratnak. Szétmállott a vasbeton, csak bronzból készült elemeit (szovjet címer, betűk) sikerült az utókornak megmenteni. A szovjet emlékmű helyén ezután épülhetett fel a kommunizmus áldozatainak ma is látható emlékműve. Igaz, az anyagi lehetőségek korlátozottsága miatt csak részletekben. 1991. december 8-án Für Lajos honvédelmi miniszter avatta fel – mintegy kétezer emlékező előtt – az emlékmű kompozíció első részletét, a férfi szoboralakot. A résztvevők között volt Fónay Jenő, a Politikai Foglyok Országos Szövetségének elnöke, Rácz Sándor, annak a Nagy-budapesti Munkástanácsnak az elnöke, amelyik a legtovább állt ellen a megszálló szovjetek kreálta Kádár János „rendteremtésének”. Az ünnepségen a Magyar Szocialista Munkáspárt (ma Munkáspárt) nem vett részt, mert úgy ítélte meg, hogy az nem a megbékélést, hanem az aktuális politikai célokat szolgálja. „Kétszeres kegyelet jár azoknak, akiket az erőszak semmisített meg – mondotta többek között a történész miniszter. – Az erőszak, amely ebben a században bőségesen szedte áldozatait... Közülük is a legsúlyosabb és a leghosszabb a több évtizeden át tartó kommunista diktatúra volt: a Rákosi-, majd a Kádár-korszak... A Kádár-diktatúra, amelyet idegen tankok emeltek az ország élére, összes erőszakszervezetével sem volt képes letörni a magyar munkásságnak azt a hatalmas erőfeszítését, amit legfőképpen 1956. november 4-e után produkált. A munkástanácsokat kellett szétzúzni, amelyek először igazolták a magyar történelemben, hogy a munkásság és a nemzet ügye egy és azonos. Ezért dördült sortűz Salgótarjánban is, és sokfelé.”

Az avatóünnepség megszervezésére Detre Jenő megyeszékhelyi megbízott polgármestert, a Magyar Demokrata Fórum által delegált alpolgármestert kérték fel. Röviddel előtte rendkívül fontos döntést hozott az önkormányzat képviselő-testülete: december 8-át Salgótarján hivatalos gyásznapjává nyilvánították. Mindent, ami történt, értelmezhetünk tehát úgy is, hogy

a rendszerváltás, ha késhegyig menő vitákkal és lassan is, de haladt előre a többségi akarat, a maga politikai és morális logikája szerint.

A megbízott polgármester óvatos ember hírében állt, s ebben a szellemenben végezte a szervezési munkát. Láttá, a saját bőrén érezte az erők egymásnak feszülését, a szándékok és tettek megosztottságát, ezért segítőivel együtt az elmérgesedett politikai helyzet mérséklését igyekezett elérni. Különös figyelmet fordított a rendezvény, a beszédek hangvételére és hangnemére. Az úgymond szélsőséges megnyilvánulásokat sikerült is a vezető szónokok szerepléséből száműzni, az indulatosabb megfogalmazásokat azonban képtelenség volt teljes egészében elnyomni. Akkoriban még túlságosan közeli volt a rendszerváltoztatás, az új erők még nem élhették ki igazán a szabadság adta lehetőségeket, a régiek pedig mindent megtettek, hogy a lehető legkevesebb veszteséget – ha az csak presztízs is – szenvedjék el.

– Naív voltam – ismeri el Detre Jenő, belegondolva tíz évvel ezelőtti magatartásába, viselkedésébe. – Azt gondoltam, hogy a rendszerváltó pártok legalább erre az eseményre összejönnek, közelebb kerülnek egymáshoz. – Én 1968-ban kerültem Salgótarjánba, de először csak valamikor a '80-as évek közepén hallottam arról, hogy itt mi történt azon a gyászos napon. A '80-as évek legvégén oldódott a hallgatás. Mi a 29 tagú önkormányzati testületben valamennyien az emlékmű felállítása mellett álltunk, legfeljebb a felállítás helyszínén vitatkoztunk... De a szovjet hősi emlékművet senki sem akarta ott tartani... Akkor oldódott a némaság, soha annyian nem voltak a téren, mint azon a szoboravatáson. Akkor éreztem a közönségben az ünnepélyességet... és egy kis félelmet... Még mindig... Nem szoktunk hozzá, hogy 1956-ról úgy beszéljünk, ahogy akkor már lehetett, az igazságnak, a valóságos történéseknek megfelelően... 1956-ban tudtommal három helyen volt hasonló méretű vérengzés: Budapesten, a Köztársaság téren; Mosonmagyaróváron, a határőr laktanya előtt; és itt Salgótarjánban, a megyetanács és a megyei rendőrség előtti téren, útszakaszon. Úgy gondoltam, hogy erre az emlékünnepra összehozom a rendszerváltó pártokat. Nem sikerült. Az óvári polgármester itt volt, de Budapest SZDSZ-es polgármestere, Demszky Gábor nem jött el, és képviselőt sem küldött maga helyett... Az avatást követő városközi fogadásra meghívtuk az '56-osok családtagjait is. Sokan eljöttek. Örültem neki.

Salgótarján akkori városvezetésének jelentős szerepe volt abban, hogy az 1956-os emlékmű elkészült. Az összes költség körülbelül ötmillió forintot tett ki, s ennek egyharmadát a városi költségvetés fedezte, míg a nagyobb hányadot a közösségi és az egyéni közadakozás. Az emlékmű látványtervét egy Salgótarjánban sokak által ismert, azóta elhunyt építész, képzőművész,

Szatmári Béla „álmodta meg”. Az emlékmű alkotója, bár frontálisra tervezte a kompozíciót, elfogadta Szatmári elképzelését, aki a térben széthúzta a kompozíció egyes elemeit, sőt egy kis mesterséges dombocskára is felállította. Elfogadta, mert beleillett a koncepciójába, és nem gyengítette, hanem erősítette a mű gondolatiságát. A térrendezés földmunkáit a városgazdálkodási vállalat dolgozói végezték, a kockaköveket szlovák kőfaragók építették be. Ez utóbbira úgy került sor, hogy a tereprendezés részleteiről az utolsó pillanatban döntöttek az illetékesek, és akkor már megszokott partnerük, a badaacsonyi kőbánya kapacitása foglalt volt egy nagy volumenű bécsi munkára. Egy közeli szlovák kőbánya vállalta a feladatot, az anyag szállításával és berakásával együtt.

Az emlékmű második, befejező üteme a szoboravatás után másfél évre készült el. Salgótarján új polgármestere, dr. Zsély András 1993. március 15-én avatta fel a férfi bronz alak előtt magasodó obeliszket (melyet azóta is mindenki nemes egyszerűséggel betontömbként emleget; alkotója eredetileg fekete gránitlapokból és süttői mészkőből képzelte el, de abban az esetben legalább két millió forinttal többbe került volna, ezért aztán az olcsóbb megoldást választották). Ezen az avatóünnepségen már csak körülbelül négyszázan jelentek meg (a későbbiek folyamán pedig még ennél is kevesebben, általában két-háromszázan jönnek el az emlékezésekre). Az obeliszk előtt, a kockakövek között helyezték el, ezzel mintegy kiváltva a művészi elképzelésben sokáig szereplő 1956 feliratot, a szokásos tájékoztató szöveget: „Közzadakozásból állította az 1956. December 8. Alapítvány.” Azok a közületek és magánszemélyek, akik részt vettek az adakozásban, egy művesen elkészített emléklapot kaptak köszönetül. Tervezője a fiatalon, autóbalesetben elhunyt, főiskolás korától független és szabadgondolkodó Hibó Tamás grafikusművész volt.

A Pofosz megyei szervezetének tagjai szerették volna, hogy kőbe vésik az alattomosan legyilkoltak neveit is, erre azonban várni kellett még néhány évet. A névsor nem lett része az emlékműnek, ám végül olyan megoldás született, amely szervesen illeszkedik az emlékműhöz. A kompozíció előtt, vele szemben, a meghajló, Krisztus-szerű férfi alaktól pár méterre olvasható a mészkő táblára erősített fekete gránitlapon: „Az 1956. december 8-ai sortűz áldozatai levéltári adatok alapján – Angyal Pál, Balázs József, Bártfai József, Benkő Imre, Chmell Tibor, Dávid Lajos, Fekete Imre Nándor, Fekete József, Fényes Ilona, Fényes Sándor, Gálfi János, Gubányi Ferenc, Havasi László, Jónás János, Kakuk József, Kiss Gábor, Kiss István, Kluka József, Koczka László, Kosléder László, Kostyál Ervin, Krupa János, Mihály Ilona, Molnár Józsefné sz. Huszár Gizella, Molnár Zsigmond, Nagy

Bélané sz. Bozó Magdolna, Nagy Sándor, Németh Ferenc, Pallai József, Peres Ilona, Ravasz István, Sály Miklós, Szabó Gyula, Szabó János, Szarvas Pál, Szőke Zoltánné sz. Lantos Ilona, Telek Erzsébet, Telek Ilona, Tóth András, Tóth Sándor sz. Baglyasalja, Tóth Sándor sz. Karancskeszzi, Vámos Józsefné sz. Varga Jolán, Vlcsovszki Rezső, Vilcek Ilona, dr. Wágner Jenőné sz. Dubovszky Sarolta, Zaff József – Az áldozatok emlékére állította Salgótarján Megyei Város Önkormányzata 1996-ban.” A közvetlenül előtte lefektetett márványlapon: „1956. december 8. Ártatlanul meggyilkoltak emlékére.”

Szabó Tamás alkotása mind a mai napig megosztja az embereket. Legnagyobb és legaktívabb kritikusa Jecsmenik Andor. Szerinte az emlékmű teljes egészében elhibázott, mert azt a gondolatot sugallja, hogy az emberek 1956-ban meghajoltak, azaz elfogadták a kommunista diktatúrát, a szocializmust. Véleménye szerint az obeliszk elé vagy rá kellene tenni egy jól látható 1956-os feliratot, melyet sokáig maga a művész is odaképzelt, csak az emlékmű elfogadási folyamatának valamelyik stádiumában ez az elképzelés semmissé változott. A makacs forradalmár 1999 nyarán felkereste a szocialista városvezetés első emberét, Pusztá Béla polgármestert, hogy elfogadtassa vele álláspontját. Mondandóját egy újságfelvétellel is bizonyította, amely még az emlékmű legelső változatainak egyikét ábrázolta. Hiába. Pusztá Béla nem intézkedett. Jecsmenik ezért aztán megcsinálta azt, amit erre az esetre előre beígért a polgármesternek: nemzeti színekkel festette le a betontömböt, hangoztatván, hogy a nép, a forradalmárok a haza, a független, szabad Magyarország előtt hajtottak fejet. December 3-án délelőtt a vásártériek és az arra járók megütközve, többségében megszólva és sajnálkozva, mintsem csodálattal figyelték a megalkuvást nem ismerő hajdani forradalmárt. Valaki vagy valakik telefonálhattak a városházára meg a rendőrségre, mert hamarosan megjelentek a közterület-felügyelők és a rendőrök, és véget vetettek a mázolásnak. A városgazdálkodási vállalat megkapta a parancsot, hozzák rendbe az emlékművet. Kemény munka volt, nem is sikerült teljesen lesikálni a fehér festéket, amely halvány nyomokban még ma is felsejlik a figyelmesebb nézelődőnek. A többszörösen visszaeső rongáló ellen büntetőeljárás kezdődött, dr. Czipó Ernő városi főügyész azonban 2000. március 28-án kelt határozatával megszüntette az eljárást, mert nem látta indokoltnak a büntethetőséget, ugyanakkor megrovásban részesítette az elkövetőt. Indokait a következőkben összegezte: a tettes megbánta tettét, büntetlen előéletű, idős korú, cselekménye olyan csekély fokban veszélyes a társadalomra, hogy a legenyhébb büntetés is szükségtelen.

1956 forradalma és szabadságharca egyébként még 2001-ben is szélsőséges megnyilvánulásokra ragadtat egyes embereket, s egyáltalán nem alakult ki körülötte a higgadt történelmi és politikai megítélés. Ez valószínűleg nem is fog addig, amíg élnek a résztvevői, a barikád egyik és másik oldalán küzdők, azok, akik különféle, de mindig személyes érdekű motivációk alapján formálják a történekről a véleményüket, nem riadnak vissza hazugságok gyártásától sem. S csupán szónoki kérdés-ként sorjázzanak itt: Elítélhető-e az az ember vagy hozzátartozó, aki nehezményezi, sőt egyenesen sérelmezi, hogy az egykori kommunisták – akik a szocializmus évtizedeiben minden megnyilvánulásukban 1956 ellen és befektetéséért léptek fel – most a megaláztatottak, a kivégzettek kegyhelyein szónokolnak, vagy közönségként virággal, gyertyákkal jelennek meg? Elfogadható-e ezeknek a szociáldemokratáknak önmeghatározott embereknek az efféle gesztusa őszinte, megbocsátást érő cselekedetként; kiváltképpen akkor, ha a társadalom nem emlékezhet arra, hogy egyszer valaha is bevallották volna, nyilvánosan és hangosan a tévedésüket, esetleges hibázásaikat vagy netán bűneiket azért, mert a Szovjetuniót, a szovjet típusú szocialista diktatúrát szolgálták? A diktatúrába zárt nép meghallja-e egyszer a bocsánatkérés megtisztulásra jogosító mondatait?

HANGOK A FÜLBEN

Szabó Tamás tízéves korában látott egy filmhíradót, akkor határozta el, hogy keramikus lesz. Kezdetől fogva kiváló tanítómesterei voltak: Iványi Ödön festőművész, Czinke Ferenc grafikus- és festőművész. Nehezen került be a főiskolára. Először a katonai szolgálatot kellett letöltenie. Akkoriban ez így volt természetes. Nem is a képző-, hanem az iparművészetre vették fel, ahová Erdei Sándor üvegtervező iparművész javaslatára „kopogtatott”. Ma üvegtervező-, grafikus-, festő- és szobrászművészként jegyzi a nevét. Örömmel fogadta a salgótarjáni emlékmű alapítvány felkérését. Érezte, neki való téma. Nem véletlenül nyilatkozta Wehner Tibor szakújságírónak jó egy évtizeddel ezelőtt: „Gyermekkorom óta bennem van az a fojtó érzés, amit a lekötözött, megkínzott, megnyomorított emberek megmintázásával próbálok megjeleníteni, kifejezni. Az alaphelyzet: a cselekvési lehetőségében megátolt ember küzd a korlátai ellen. Ennek forrása személyes tapasztalat, megélt élmény. A főiskola elvégzése után sokáig a saját bőrömmön tapasztaltam a bezártságot, a tehetetlenséget, a lehetetlen körülményeket.”

– Salgótarjáni 1956-os emlékművét rengetegen bírálják. Értessz-e ezekről a nem egyszer indulatos megjegyzésekről, becsmérlő bírálatokról? – kérdeztük a kegyeleti kompozíció alkotóját.

– Valamit hallottam róluk – feleli vontatottan Szabó Tamás, aki – ismerői jól tudják – nem a szavak mestere, keveset beszél és akkor is lényegre törően. – Állítólag nem értették meg a szimbolikáját... Pedig... hogy is mondjam... elég egyszerű... Nem akartam vérben fetregő embereket ábrázolni. Egy kicsit emelkedettebb formában akartam kifejezni a történeteket... Régóta érlelődött bennem ez a téma. Nekem ez az egyik legfontosabb munkám. Igazából hármat tartok számon: egy Petőfi-portrét Kiskőrösön, egy ószövetségi kompozíciót Ábrahám és Izsák történetéről Kisvárdán, és ezt.

– Volt hozzá valamiféle személyes élménye, tapasztalata?

– Kisgyermek voltam, otthon tartózkodtam. A Rokkanton laktunk. Édesanyám akkor jött haza a munkahelyéről, a tűzhelygyárból. Hátul, a kiserdő alatt lopakodott haza. Amikor benyitotta az ajtót, akkor szólaltak meg a lövések. Ezeket hallottam.

– Van olyan vélemény, hogy nem egészen az Ön elképzelését valósították meg az emlékmű felállításakor. Elfogadja ezt, a művész ember számára nem éppen hízelgő gondolatot?

– Nem... Az valósult meg, amit én akartam, noha, számomra természetesen, minden ésszerű kompromisszumba belementem. Ilyen kompromisszum volt az egyes kompozíciós elemek térbeli elhelyezése. A látható megoldást Szatmári Béla találta ki, és én azt végül jónak találtam és elfogadtam. Tetszett az elképzelése. Tehát, mondjanak bármit, a végső, döntő szót mindig én mondtam ki.

– Legtöbb kifogás az obeliszket éri. Nagy a tanácstalanság, nem tudják, miként értelmezzék. Segítene ebben?

Kérdésünkre diplomatikusan elegáns, igazán művészhez illő választ kapunk:

– Az értelmezést mindig a mindenkori nézőnek kell elvégeznie.

MEGALÁZOTTAK SZOBOR-HIMNUSZA

A kérdés tehát továbbra is kérdés marad. Kinek van igaza: az emlékművet káromló többségnek, vagy az emlékművet értő és elfogadó parányi kisebbségnek?

Brunda Gusztáv a '90-es évek közepéig elsősorban népművelőként kereste a kenyerét, jó szakemberként, értő művészetpártolóként tartották

számon. Kitűnő és megbízható az ízlése. Ezért is kérték fel bábáskodásra az emlékmű születésekor.

– Szép ügynek indult az emlékmű-állítás, de nagyon hamar áldozatul esett a politikának – rendezgeti gondolatait a vállalkozókat menedzselő egykori közművelődési szakember. – Szívesen adtam volna több tanácsot a lebonyolításban, a szervezésben, de nem igazán kellett senkinek... Nagyon sok embernek volt szava az emlékmű felállításában, olyanoknak is, akiknek fogalmuk sem volt, és azóta sincs, mi is az a művészet. Amikor a sokszor méltatlan és színvonaltalan, vagy az oda nem illő témák körüli viták zajlottak, döbbsentem rá, hogy egy köztéri alkotást nem lehet népszavazásnak kitenni... A demokrácia nem ezt jelenti... Mindenki a saját elképzelését szerette volna megvalósulva látni, miközben az ízlésvilág teljesen szétszórt volt. Meggyőződésemmé vált, hogy köztéri alkotást nem lehet a beleszólási lehetőségek teljes kitégítésével felállítani. Ez tévedés. A felelősséget vállalniuk kell azoknak, akik a rá való pénzt előteremtik. Ebben az ő szellemiségük, az ő elképzelésük a legfontosabb... A szoborállítás szakmai, etikai, és nem demokratikus kérdés.

– Ezek szerint tényleg elhibázott alkotás született?

– Szó sincs róla. Minden gond ellenére nagyon szép emlékmű született Salgótarjánban. Sőt lélegzetelállítóan szép. Ez Magyarország egyik legszebb '56-os emlékműve... Miért gondolom így?... Egyszerűen azért, mert nagyon árnyalt, ugyanakkor nagyon kifejező a szimbólumrendszere...

„Magyarország egyik legszebb '56-os emlékműve” – tart fogva azóta is ez a mondat.

Valóban?

Azt hiszem: bátran igazat adhatunk ebben Brunda Gusztávnak. Az „akasztott ember”, a „madár”, a kóbor kutyák által „megtisztelt” Krisztus-szerű alak, a hozzátartozó részekkel, remekbe szabott alkotás. A kifacsart, félholtra vert, furcsán meghajló emberalakban, aki már nem is maga fordítja a fejét, hiszen nem lát és nem hall a fájdalomtól, a megaláztatástól, aki nem ura már önnönmagának: magunkat látom. A kétszázszoros idegen túlerővel letiport magyar szabadságharcosokat, a karhatalmista sortűzekkel térdre kényszerített, gerincét tört magyar népet látom. A férfi mozdulata félúton van a föld és az „ég”, a kiegyenesedés, vagyis a lét és a nemlét között. Ez az a pillanat, amikor még minden megtörténhet, még a csoda is: győz – vagy veszít az ember. 1956-ban győztünk, vagy veszítettünk? Ki mondja meg?... Először gondolkodjunk el rajta mindannyian, aztán válaszolja meg ki-ki a szíve és a tudása szerint a kérdést.

Valóban nagyon árnyalt és nagyon kifejező az emlékmű jelképrendszere.

Így aztán engem igazából már nem is foglalkoztat az, hogy mit jelképez az obeliszk. Valami nagy dolgot, valami hatalmasat, az biztos. Ami éppenséggel lehet 1956 forradalma is, hiszen az előtte fekvő alapítványi felirat egyértelműen utalhat rá. De, aki akarja, annak lehet a vörös diktatúra betonszörnyetege is, melyet az utóbbi öt-hat évtized magyar embere utált vagy szeretett, illetve egyszerre utálva szeretett és szeretve utált, mert szűk határok közé zárta, meghurcolta, megalázta, mert etette és kitanított, cirkuszt és kenyeret adott neki, vagy... folytassa ki hogyan kívánja!... Még mindig százazrekben, ha nem milliókban, parázslanak és élednek nosztalgiaik...

Nem hiszem, hogy azoknak van igazuk, akik szerint ez nem emlékmű, ez csupán szobor. A kompozíciót egységben kell szemlélni: együtt a szobrot, az obeliszket, a kockaköveket, a feliratokat (az utolsóként elhelyezett, a kompozícióhoz szervesen nem tartozó, a művész elképzeléseiben nem is szereplő névsort). Az elemi részek egymáshoz való viszonyában érzem a feszültséget, az irdatlan próbálkozás, a küzdelem lélekemelő, fájdalmas kínját, azt a lehetetlen lehetőséget vagy a lehetőség lehetetlenségét, amellyel Dávid – a kicsi Magyarország – szembeszegült Góliáttal – az óriási Szovjetunióval.

Az külön szép benne, hogy ezeket a gondolatokat nem rágja a szánkba, hogy eltér a hasonló témák ábrázolási sablonjaitól. Újszerű, elgondolkodtató, okosan megformált alkotás. Annak látom, aminek a művész is szánta: a lekötözött, a megkínzott, a megnyomorított emberek szobor-himnuszának.

Az emlékállítás teljessé 2000. december 8-ára vált, miután a városi önkormányzat képviselő-testülete emlékparkká nyilvánította a December 8. tér zöld területét. Fekete márványtábla hirdeti a park észak-keleti bejáratánál: „1956. December 8. Emlékpark. Az emlékpark az 1956. december 8-ai sortűz áldozatainak emlékét őrzi. Kérjük a parkot látogatókat, hogy az emlékparkot mint kegyeleti emlékhelyet szíveskedjenek méltóságában megőrizni, és a benne elhelyezett emlékjeleket tiszteletben tartani. Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Pofosz Nógrád Megyei Szervezete, 2000. december 8.”

Ideje lenne a – megbékélő – kézfogásnak!

Bojtor Károly: Lovasok